

Глуховська М. С.

кандидат філологічних наук

ВЛАСНІ НАЗВИ У ТВОРЕННІ ДЕРИВАТИВ ЗБІРНОСТІ-СУКУПНОСТІ У КОГНІТИВНОМУ АСПЕКТІ

Анотація. У статті розглянуто словотвірні інновації категорії збірності- сукупності у когнітивному аспекті, які утворюються на базі власних назв за допомогою асоціативно-порівняльної мотивації. Ця категорія є найбільш вископродуктивною серед іменникових словотвірних категорій, яка відзначається наявністю значної кількості дериватів із асоціативно-порівняльною мотивацією. У межах самої категорії окремо розглянуто деривати за мотиваційно-словотвірними і структурно-словотвірними особливостями. Матеріалом дослідження слугували словники словотвірних інновацій, укладені А.М. Нелюбою (2008-2009, 20012-2013, 2014), художні твори, тексти масмедіа.

У процесі розгляду дериватів, що утворені на базі власних назв, було виділено дві групи: 1) твірні основи власних назв осіб і протиставлені їм 2) твірні основи інших власних назв.

Твірними основами першої групи є прізвища відомих чи маловідомих осіб, загальне значення яких – «сукупність ознак, дій, властивостей, результатів, характерних для особи, названої твірною основою». Залежно від асоціативно-порівняльного навантаження відповідного імені серед аналізованих дериватів виділено 5 тематичних груп. Під час творення аналізованих дериватів саме власна назва асоціативно перебирає на себе роль узагальненого представника названої сукупності.

У результаті аналізу другої групи було зафіксовано лише кілька дериватів збірності-сукупності, твірними основами яких були інші власні назви, що мають високий ступінь абстрагованості. Зазначено одну особливість аналізованих твірних основ: названі збірні «набори» відзначаються деякою умовністю – їхню справжню семантику (семантичні межі) розкриває, окреслює контекст.

Наводячи приклади до кожної групи, утвореної на базі власних назв, авторка проаналізувала утворені деривати і різноманітність самих мотивів дериватів, когнітивною базою яких є власна назва та особливості асоціативної мотивації, і виділила окремі тематичні групи, твірною основою яких є власна назва. Охарактеризовано твірні основи обох груп та описано їхню мотиваційне підґрунтя і мотиваційні зв'язки як основу асоціативної мотивації новотвору в українській мові. Виявлено когнітивне підґрунтя асоціативної мотивації на базі власних назв.

Ключові слова: дериват, інновація, словотвірна категорія збірності-сукупності, асоціація, мотивація.

Постановка проблеми. Серед словотвірних категорій (і не тільки іменникових) категорія збірності-сукупності відзначається найбільшими суперечностями щодо її визначення і наповнення. Зокрема, у лінгвістичній літературі наявні різні критерії такого визначення і відповідного встановлення її обсягів. Відповідні проблеми розглянуто й висвітлено в працях таких дослідників, як В. Акуленко [1], Я. Закревська [2], І. Ковалик [3], І. Матвіяс [4], В. Олексенко [5], та інших.

Сучасний стан з'ясування спірних питань стисло й однозначно сформулював у монографічній праці В. Олексенко: остаточно зазначені питання залишаються не з'ясованими [5].

Словотвірні інновації української мови не були об'єктом комплексних ономазіологічних досліджень, які стали би підґрунтям для дослідження мотивації, зокрема асоціативної мотивації та її механізму у когнітивно-ономазіологічному аспекті, що і свідчить про **актуальність** нашої розвідки.

У роботі спираємося на методіку когнітивно-ономазіологічного аналізу, розроблену О.О. Селівановою [6], яка базується на принципі двовекторності дослідження (від слова до думки та від думки до слова).

Об'єктом дослідження є асоціативна мотивація категорії збірності-сукупності інновацій, а предметом – власні назви у творенні дериватів з асоціативно-порівняльною мотивацією.

Мета статті полягає в тому, щоб виявити когнітивне підґрунтя асоціативної мотивації на базі власних назв, виокремити типи переосмислення, які стають базою. Мета передбачає виконання таких завдань: 1) охарактеризувати мотиваційні зв'язки як основу асоціативної мотивації новотвору в українській мові; 2) проаналізувати особливості асоціативної мотивації та виділити окремі тематичні групи, твірною основою яких є власна назва.

Матеріалом дослідження слугували словники словотвірних інновацій, укладені А.М. Нелюбою (2008-2009, 20012-2013, 2014), художні твори, тексти масмедіа.

Виклад основного матеріалу. Зауважуючи основні ознаки твірних основ категорії збірності, В. Олексенко подає викінчений перелік твірних основ, які формують названу категорію: 1) назви осіб, 2) назви тварин, птахів, комах, 3) назви предметів рослинного світу, 4) назви інших конкретних предметів [5, с. 180]. Проте, безпосередньо описуючи конкретні словотвірні засоби збірності, він подає деривати, мотивовані твірними основами, не названими в цьому переліку: *біднота* (від *бідний*), *дрібнота* (від *дрібний*), *смаженина* (від *смажити* чи *смажений*), *садовина* (від *садовий*), *дохлятина* (від *дохлий*), *всячина* (від *всякий*) та ін. [5, с. 181-190].

Звичайно, за частиномовною належністю серед мотиваторів найбільшою кількістю утворених дериватів і різноманітністю самих мотивів відзначаються іменникові мотиватори, фактично становлячи своєрідну монополію у зазначеній категорії. Вважаємо доцільним розглядати мотиваційні особливості дериватів збірності-сукупності за критерієм належності словотвірних баз до власних чи загальних назв.

У дослідженні розглянуто деривати, що утворено на базі власних назв. Ця група твірних основ також є семантично неоднорідною: за найзагальнішими критеріями в ній виділяємо 1) твірні основи власних назв осіб (мають значну кількісну перевагу в продуктивності) і протиставлені їм 2) твірні основи інших власних назв.

Твірними основами першої групи є прізвища відомих чи маловідомих осіб, як пов'язаних з Україною (*Медведчук* → *медведчуківщина*¹, *Кашипровський* → *кашипровство*, *Табачник* → *табачництво*), так і далеких від неї (*Сахер* «міністр внутрішніх справ Чехословачії» → *сахергейт*, *Шрьодер* «канцлер ФРН» → *шрьодерівщина*, *Саркозі* «президент Франції» → *саркозізм*). Винятковим є використання імен осіб: *арсеніада* (від імені Яценюка – прем'єр-міністр України), *кірлівщина* (від імені очільника московської церкви Гундяєва) і прізвищ осіб: *Допізм* (від Допа «М. Добкін»), *Азіровщина* (від Азіров «М. Азаров» – зміна прізвищового звука -о- на -і- натякає на суржиковість мови особи), *професорщина* (від «Професор» – прізвище В. Януковича, який в анкеті записав своє наукове звання як *професор*); окрему кількісно невелику групу становлять твірні основи назв міфічних чи літературних героїв (*Циклон* → *циклолізм*, *Кайдаш* → *кайдашівство*, *Шариков* → *шариковщина*), сценічних образів (*Сердючка* → *сердючкізм*, *Таранушка* → *таранушківка*).

Загальне значення всіх дериватів цієї групи можна звести до такої формули: «сукупність ознак, дій, властивостей, результатів, характерних для особи, названої твірною основою». Тобто названу твірною основою особу асоціюють з низкою характерних для неї ознак, дій, предметів, результатів тощо. У свою чергу такі та інші складники в сукупності позначають певне цілісне явище, а сам дериват стає узагальненою назвою явища. Під час творення аналізованих дериватів саме власна назва асоціативно перебирає на себе роль узагальненого представника названої сукупності. При цьому саме знання «ролі і статусу» названої прізвищем чи іменем особи роблять можливим розуміння семантики новоутвореного деривата. Не останню роль у цьому відіграє і контекст творення деривата: часто саме в контексті творення й використання деривата автор у різний спосіб називає набір ознак, дій, властивостей, притаманних особі. Словотворчий засіб додає до твірної основи семантику збірності.

Як зразок такого взаємозв'язку подаємо кілька прикладів.

1) *аваківщина* ← *Аваков* «міністр внутрішніх справ, який відповідає за діяльність і наслідки діяльності своїх підлеглих і міністерства загалом»: *Аваківщина*. У *Львові поліцаї жорстоко побили українських націоналістів* (назва статті) (protiv.org.livejournal.com, 10.05.16); дериват *аваківщина* передає збірність таких складників: незаконність дій, жорстокість дій, переслідування патріотів, відповідальність Авакова;

2) *кириленкогейт* ← *Кириленк(о)* «науковиця, яку викрили з плагіатом під час захисту дисертації»: *Напевно, ви вже другий день слідуєте за «Кириленкогейтом»* – доволі скандальним прикладом того, як в Україні можна здобути науковий ступінь із використанням плагіату (museum-ukraine.org.ua, 16.01.16); дериват називає такі послідовні взаємозумовлені складники: дії з привласнення чужого твору, видавання чужого за своє, незаконність й аморальність захисту й присудження ступеня, не позбавлення ступеня через родинні зв'язки з високопосадовцем;

3) *кобзонство* ← *Кобзон* «естрадний співак, який розпочинав свою кар'єру ще в часи СРСР і мав відповідний репертуар»: *Може, справді, нарешті, відступає, відходить пора «кобзонства», а утверджується доба кобзарства – себто творчості питома національної і разом з тим сучасної, новаторської, модерної* (ЛУ, 11/06, с. 2); у цьому прикладі риси естрадника Й. Кобзона названо в контексті, проте названо не

прямо, а в протиставленні бажаним, справжнім: космополітичний, минулий, застарілий, неактуальний, відсталий; оскільки серед інших естрадних співаків Кобзон найкраще уособлював такі риси, то його прізвище й стало твірною основою аналізованого деривата; таким чином, і твірна основа *кобзон-* набула асоціативно-порівняльного значення.

До речі, подібний набір ознак, подібну семантику, подібні чи наближені контекстові вияви відображають інноваційні деривати інших словотвірних категорій: *Будемо ми споживати продукт світового рівня, продукт, вироблений в Україні, чи знову потягнемось до кобзоністич ваян?* (ПіК-і, 07.04.14); *Культурна політика не може будуватися на засиллі російської попси і суцільній кобзоніаді* (від *Іосифа Кобзона*) (УТ-і, 35/14).

Схожі мотиваційні ознаки має і дериват *чингісханство*, який виражає збірність ознак, притаманних Чингісханові (дикунство, загарбництво, жорстокість, підступність: *...праці Т. Салиги на теми класики (авторова шевченкіана, франкіана) пройнято публіцистичним пафосом обстоювання національної честі й гідності, загрозованих зовнішнім і внутрішнім чингісханством...* (ЛУ, 34/09, с. 7). Відрізняється від попереднього тим, що твірна основа *чингісхан-* уже мала переносне значення сукупності названих вище рис.

За належністю особи, названої твірною основою, до тієї чи тієї галузі діяльності, до історичного часу, залежно від асоціативно-порівняльного навантаження відповідного імені серед аналізованих дериватів можна чітко виділити окремі тематичні групи:

1) сучасні всеукраїнські політико-адміністративні реалії (*Янукович* → *януковщина*, *Льоня* → *льонізм* «про Кучму», *Шокін* → *шокіанство* «генпрокурор України»),

2) сучасні зарубіжні політико-адміністративні реалії (*Клінтон* → *клінтонізм*, *Путін* → *путінщина*, *Пак Кин Хе* → *паккінхетейт* «президентка Південної Кореї»),

3) мистецькі реалії (*Поплавський* → *поплащина*, *Пугачова* → *пугачовщина*),

4) різногалузеві реалії (*Кисельов* «російський журналіст» → *кисельовщина*, *Шустер* «журналіст» → *шустеризад*, *Допа* «голова облдержадміністрації М. Добкін» → *допізм*, *Кіреєв* «суддя» → *кіреєвщина*),

5) історичні особи (*Кочубей* → *кочубейщина*, *Павлик Морозов* → *павликоморозовщина*).

У зв'язку з цим, визначаючи лексичне значення слів тієї чи тієї групи, можна додавати відповідні означники: *мистецьке, суспільно-політичне, судове, журналістське* і т. ін.

Унікальним у цій групі є дериват *-енківщина* – зразок використання в ролі твірної основи суфікса *-енк(о)*. Названий суфікс є позначником українських прізвищ і самих українців. Унаслідок асоціативних операцій автор перетворює цей суфікс на слово, синонімічне цілому слову – *українець* з усіма його ознаками. Оскільки в контексті творення й використання деривата йдеться не просто про українців, а про одного із найпомітніших представників українства в культурі Тараса Шевченка, то сам дериват набув значень, формально не відображених у ньому, – зневажливо-збірна назва всього, пов'язаного зі сліпим, бездумним наслідуванням Т. Шевченка: *Епігонство етнографізму переборено. Енківщина животіє – і вона, мабуть, вічна* (Ю. Шерех. Пороги і Запоріжжя).

Збираючи фактичний матеріал, обстежуючи різноманітні джерела, ми зафіксували лише кілька дериватів збірності-сукупності, твірними основами яких були інші власні назви:

назва країни (*Ірак* → *Іракейт*, *Італія* → *Італійщина*), назва міста (*Париж* → *Парижня*), назва космічного корабля (*Колумбія* → *колумбіада*), назва «кінофабрики» (*Голлівуд* → *голлівудщина*), назва підрозділу (*Смерш* → *смершота*). Утворені від різних за ономастичною семантикою основ, усі вони позначають різні типи збірності, безпосередньо не передбачені твірною основою (порівняймо: *колумбіада* – «збірність польотів», *смершота* і *парижня* – «збірність осіб», *іракейт* – «збірність дій, подій, вчинків, наслідків», *італійщина* і *голлівудщина* – фактично містять нескінчену кількість, сукупність складників).

Названі та інші деривати мають високий ступінь абстрагованості. У зв'язку з цим треба зауважити одну особливість аналізованих твірних основ: названі збірні «набори» відзначаються деякою умовністю – їхню справжню семантику (семантичні межі) розкриває, окреслює контекст; часто саме контекст стає основою для розуміння сукупності, названої твірною основою. Для унаочнення подаємо два приклади:

Колумбіада – поза контекстом дериват мав би таке словотвірне значення «усе, що пов'язано з діяльністю Колумбії 'космічний корабель' – робота, її особливості і наслідки, результати, час перебування корабля на орбіті...». Проте контекст уточнює, обмежує зазначену збірність до кількості польотів, вказуючи на відповідну особливість корабля (корабель багаторазової дії): *Трагічний фінал «колумбіади». Американський корабель багаторазової дії «Колумбія», виконавши програму польоту, повертався на Землю* (ПіК, 5/03, с. 33).

Парижня – поза контекстом дериват мав би таке словотвірне значення «збірність-сукупність всього, що пов'язано з Парижем». Проте контекст уточнює, обмежує зазначену збірність до семантики «збірність осіб»: *А одяг в них – авжеж, не од Кардена, та і самі вони – не парижня... Читають вірш столичного Євгена, Аж гримотить словесний порожняк* (Г. Білоус. Бува ж таке...).

У нашій картотеці наявні два деривати із твірною основою-аббревіатурою *УТгейт* «незаконні дії, події, вчинки, їхні наслідки, пов'язані з УТ – Українське телебачення», і *ФІФгейт* «незаконні дії, події, вчинки, їхні наслідки, пов'язані з ФІФА – Fédération Internationale de Football Association, Міжнародна федерація футболу»; вони не мають якихось інших специфічних мотиваційних ознак – цілком вписуються в мотиваційні особливості проаналізованих вище дериватів.

Висновки. Кожен зі зразків твірних основ свідчить не про якісь закономірності, а швидше про словотвірні можливості (потенції) кожного із названих видів твірних основ.

Твірними в дериватів збірності-сукупності переважно є основи іменників, серед яких продуктивністю відзначаються основи власних назв із переважанням назв осіб (прізвища, імена, прізвиська); у цьому разі власне ім'я – це сукупність деяких ознак її носія, які й стають основою асоціативно-порівняльних мисленневих операцій; асоціативність-порівняльність утворюваних дериватів або є успадкованою від твірних основ, або ж формується безпосередньо під час словотвірного акту.

Інноваційні деривати збірності-сукупності стають назвами нових явищ, тоді як деривати локативності здебільшого є стилістичними заміниками наявних у мові нейтральних назв.

Література:

1. Акуленко В. В., Швачко С. А., Букреева Е. И. Категория количества в современных европейских языках. Киев: Наукова думка, 1990. 182 с.
2. Закревська Я. В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті. Київ: Наукова думка, 1976. 164 с.
3. Ковалик І. І. Питання слов'янського іменникового словотвору. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1958. 152 с.
4. Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові. Київ: Радянська школа, 1974. 183 с.
5. Олексенко В. П. Словотвірні категорії іменника : дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01. Херсон, 2002.
6. Селіванова О. Когнітивна ономастологія. Київ: Вид-во Фітосоціоцентру, 2000. 248 с.

Hlukhovska M. Names in formation of collective-aggregate in the cognitive aspect

Summary. The article considers word-forming innovations of the category of collection and aggregate in the cognitive aspect, which are formed on the basis of proper names with the help of associative-comparative motivation. This category is the most highly productive among noun word-forming categories. It is characterized by a significant number of derivatives with associative-comparative motivation. Within the category itself, derivatives by motivational-word-forming and structural-word-forming features are considered separately. The material for the research was dictionaries of word-forming innovations compiled by A. Neliyba (2008-2009, 20012-2013, 2014), art literatures and texts of media.

Considering derivatives which are formed on the basis of proper names it was identified two groups. They are creative bases of proper names of person and their opposites and creative bases of another proper names.

The creative bases of the first group are first group are the surnames of known or little-known persons, the general meaning of which is "a set of signs, actions, properties, results, characteristic for the person which are creative basis". Depending on associative-comparative meaning of the name. Five thematic groups were identified among the analyzed derivatives. During creation of the analyzed derivatives, it is the proper name that associatively assumes the role of a generalized representative of the name of aggregation.

According to the second group it was recorded only a few derivatives of the collection and aggregate ones, where the creative bases of which were other proper names having high degree of abstraction. One feature of the analyzed creative bases is noted. It is means that the named collective "sets" are marked by some conditionality – their real semantics reveals and outlines a context.

Giving examples for each group that is formed on the basis of proper names, the author analyzed the formed derivatives and the variety of motives of derivatives, cognitive basis of which is their own name and features of associative motivation and identify individual thematic groups based on their own name. The creative bases of both groups are characterized and their motivational basis and motivational connections as a basis of associative motivation of the new word in the Ukrainian language are described. The cognitive basis of associative motivation on the basis of proper names is revealed.

Key words: derivative, innovation, word-forming category of collection and aggregate, association, motivation.